

Cicoma

E szavunk eredete az EtSz. szerint ismeretlen és mindeddig persze én előttem is ismeretlen volt. Nemrégiben azonban olvasgatva Bálint Sándor-nak Szegedi Tájszavak c. közleményét (Szeg. Füz. II, III), a következő adatokat találtam benne: *cicamaca* 'cicoma', *cicamacáz* 'cicomáz', s azóta e szavunk eredete már nem rejtély számomra.

A *cicamaca* (~ *cicamica*, *cicemice*, *cicemaca*) szót a magyar nyelvészek régi nyelvünkéből és mai népnyelvünkéből már régóta ismerik, de nem 'cicoma', hanem 'barka, fűzfabarka' jelentéssel. S az is nyilvánvaló minden szakértő előtt, hogy ez *búbánat*-féle összetétel, vagyis olyan, melynek előtagja is, meg utótagja is azonos — vagy legalábbis rokonértelmű. Előtagja a közismert *cica* főnév, utótagja pedig a 'macska' jelentésű *maca* tájszó, (Ez lehet a szerb-horv. *maca* 'macska' átvétele, így Beke: Balassa-Eml. 17, de az sem lehetetlen, hogy a *macska* főnévnek olyan, a hangsornak játszi rövidítésével és kicsinyítő *-ca*, *-ce* képzővel képezett becéző származéka, mint amilyen pl. *Mária* vagy *Matild* mellett *Máca* vagy *Ilona*: *lca*; *Téréz*: *Tēca*, *Benedék*: *Beñce*, *Innocentius*: *Ince*, *László*: *Laca*, *borjú*: *boca* (> *bēce*), *kerepélő*: N. *kerepce* stb.) Ebből tehát az következik, hogy a *cicamaca* összetételnek is eredetileg *'kis macska' jelentésűnek kellett lennie (ennek emlékét napjainkig őrzi egy alföldi gyermekjáték, melyben az egyik kislány így szól a másikhoz: *Cicamaca, melyik szeméd fáj?*), s így mai 'fűzfabarka' jelentése csak másodlagos lehet. E *'kis macska' → 'fűzfabarka' jelentésváltozás feltételezése azonban egyáltalán nem mondható merésznek, mert a fűzfa bolyhos, szőrös barkáját más népek is kedvelt szőrös állatok nevének becéző származékaival nevezték el. Vö. pl. ném. *Kätzchen*, fr. *chaton*, olasz *gattino*, ang. *catkin* stb. s ugyanúgy magy. (*bárány*;) *barka*, orosz *barašek*, cseh *jelmed* stb. E jelentésátvitel következtében azonban a *cicamaca* szó persze kétjelentésűvé vált, s mivel régebbi *'kis macska' jelentését a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *cica* szóval is ki lehetett fejezni, ezért ez a jelentése nemsokára (mint sok száz más hasonló esetben is) szabályosan elavult, s csak másodlagos 'fűzfabarka' jelentése maradt meg. Szegeden feljegyzett és nézetem szerint nagyon fontos 'cicoma' jelentése ugyanis szerintem már nem további-jelentésváltozás eredménye, hanem egészen más szó: elvonás a 'cicomáz' jelentésű szegedi *cicamacáz* igéből. Ez utóbbinak, mint a 'fűzfabarka' jelentésű *cicamaca* főnév igei származékának, bizonyára *'fűzfabarkával diszít' volt az eredeti jelentése (vö., hogy katolikus vidékeken a virágvasárnapon megszentelt barkával a lakásban levő szentképeket szokták diszíteni), s csak ebből fejlődött aztán mai általánosabb '(szokatlanul, ízléstelenül, rikítóan diszít) cicomáz' jelentése. E jelentésfejlődésre vö., hogy a *cica* ('Kätzchen' → 'fűzfabarka') főnév N. *cice* változatából való igei *cicéz* származékának szintén fejlődött 'cicomáz' jelentése.

Attérve ezek után most már *cicoma* szavunk eredetének kérdésére,

először is azt kellene eldönteni, hogy a *cicoma* főnév-e a régibb, vagy a *cicomáz* ige. Mivel e főnév eredete, ha alapszónak tekintjük, teljességgel érthetetlen, a *cicomáz* igéé ellenben, mint rögtön látni fogjuk, könnyen érthető, ezért azt hiszem, hogy az ige a régibb, vagyis hogy *cicomáz* nem a *cicoma* főnév származéka, hanem éppen ellenkezőleg, a *cicomáz* igéből van elvonva a *cicoma* főnév. (Számos ilyen példa Simonynak Elvonás c. tanulmányában, Nyr. XXXII, 529—32). Csak azt kell tehát immár megmagyaráznunk, hogy hogyan keletkezett a *cicomáz* ige.

Erről az a véleményem, hogy nem egyéb mint a Szegeden (és bizonyára Szeged vidékén is) eredeti alakjában napjainkig megmaradt (és fennebb már ismertetett *cicamacáz* igének alakváltozata, amely úgy keletkezett, hogy *cicamacáz*-ból először is *eted* > *et* típusú egyszerejtéssel (l. erről Horger: MNy. XXX, 70) **cicomáz* lett, ebből pedig az *a*-nak hátraható elhasonító hatása következtében a köznyelvivé váit *o* hangú *cicomáz* alak. Vannak nyelvjárások, melyekben ez az elhasonulás kivétel nélküli hangtörvény (l. Horger: MNyj. 199—200 §), de számos ilyen hangalak bejutott a köznyelvbe is, pl. *Bogát, bogrács, Borbála, dolmány, Domján, forgács, Gyopáros, hombár, Komárom* stb.) Ugyanígy eredetű a (*cicamacáz* >) **cicomáz* > *cicomáz* (: > *cicoma*) változás is.

És ezzel már be is fejezhetném cikkemet, ha nem kellene ezt a szófejtést megvédenem — az EtSz. szerkesztőinek egyik elvi álláspontjával szemben. Szerintük ugyanis (amint ez nemcsak e szótár *cicoma*-cikkéből, hanem számos más cikkéből is kiolvasható) abban az esetben, ha valamely szónak több alakváltozata van, feltétlenül az az eredetibb, amelyre régibb adatunk van. Már pedig a *cicoma* (~*cicomáz*) szónak van R. *csicsoma* (~*csicsomáz*) változata is, s ez utóbbi előbb van feljegyezve. Emiatt tehát persze azt hirdetik, hogy „a nyelvtörténeti tények azt mutatják, hogy *csicsoma* a régi, *cicoma* az új alakváltozat”. S ezt a meggyőződésüket még az a tény sem rendítette meg, amelyről pedig nekik is tudomásuk volt, hogy *cs* > *c* hangváltozásnak szinte nyoma sincsen nyelvünk hangtörténetében (csak az egy *lucfenyő*-nek nagyon is kétes példáját tudnám rá idézni, l. erről Asbóth: Nyelvtud. I, 35), míg ellenben ennek ellenkezője, a *c* > *cs* változás igen gyakori jelenség, úgyhogy akár két tucat példáját is idézhetném. Nehogy tehát az időrendnek szent elvén csorba essék, inkább azt vallják, hogy az általuk feltételezett *csicsoma* > *cicoma* fejlődés — „érthetetlen“!

Ha ez az elvi álláspont helyes volna, akkor az én szófejtésem, amely a *c* hangú *cicamaca* főnév származékának próbálja magyarázni a *cicomáz* igét, persze elfogadhatatlan volna. De én azt hiszem, hogy nem ez a szófejtés a téves, hanem az EtSz. szerkesztőinek merév nyelvtörténeti álláspontja az. Mert a nyelvtörténeti kutatásnak egyik kétségtelenül helyes elve ugyan az, hogy a rendelkezésünkre álló adatokat először is időrendi sorban kell elrendeznünk, de viszont semmit sem szabad túlzásba vinni, tehát ezt a módszertani elvet sem. Egyáltalán nem ritka ugyanis az az eset sem, hogy valamely szónak más-más vidéken keletkezett alakváltozatai közül véletlenül nem a legrégebb, hanem va-

lamelyik másodlagos vagy akár harmadlagos alakja kerül először valamely íróember tolla hegyére. Azt hiszem, hogy ebben az esetben is csak ilyen véletlennel állunk szemben: nem a véletlenül előbb feljegyzett cs hangú *csicsomáz* (: > *csicsoma*) alak, hanem a csak később feljegyzett c hangú *cicomáz* (: > *cicoma*) alak az eredetibb. E feltevésem elfogadása esetén mind a *cicomáz* igének, mind cs hangú változatának keletkezése módja könnyen megmagyarázható, az EtSz. szerkesztőinek dogmatikus álláspontjáról ellenben mind a *csicsomáz* igének, mind c hangú állítólagos változatának keletkezése módja egyaránt érthetetlen.

•
Horger Antal.

Orsova

Kniezsa István egyebek között a következőt írta erről a névről a közelmúltban: „Orsova szerb és oláh nevének az alakja tehát világosan mutatja, hogy a név semmiesetre sem származhatik a szláv **Jel'sava* (< *jel'cha* 'égerfa') névből, mint Moór gondolja, hanem minden bizonyonnyal Melichnek van igaza, hogy t. i. a helynévben egy ó-magyar személynév rejlik“ (MNY, XXXV, 28).

Amikor ezt leírta, bizonyára nem volt előtte „Magyarország népei a XI. században“ című becses tanulmányának a térképmelléklete, amely szerint t. i. a magyarság csak a XII. század folyamán szállta volna meg Orsova környékét... — De vajjon miért polemizál Kniezsa csupán azon származtatási lehetőséggel szemben, amellyel az általa idézett bolgár és oláh nyelvi adatok ellenmondásban látszanak lenni és miért nem hivatkozik arra a Moórnál olvasható másik magyarázatra is, amely már semmikép sincs ellenmondásban a sajátmaga bolgár és oláh adataival? Ott ugyanis az is olvasható, hogy az *Orsova* név a szláv *Vrš* személynévből is származtatható (v. ö. ZONF. VI. 33). Kniezsa pedig idézett cikkében egyebek között ezt a megjegyzést is tette: „A szerb-horvátban a szólei v szabályosan u-vá fejlődött, tehát u az alakja a v praepositionának is, amelynek jelentése acc.-szal '-ba, be', loc.-szal pedig '-ban, -ben.“ Szóval szerinte a feltételezhető **Vršava* névalakból a szerbben szabályszerűen *Uršava* fejlődött volna... Vajjon ebben a névben az U-t miért nem foghatták volna fel praepositionának és miért nem vonhatták volna el ép úgy, mint ahogy azt Kniezsa a magyar *uruszág* 'ország' szóalakból fejlődött szerb-horvát *rusag*-ra nézve feltételezi? De a szláv **Vršava*-ból a magyarban is fejlődhetett volna *Ursava*. És ezen névalaknak a szlávba való esetleges visszakölcsönzésénél vajjon miért nem vonhatták volna el a szlávok a névkezdő U-t a Kniezsa által feltételezett módon? Szóval Kniezsának — ha már a sajátmaga megállapításaira nem is akart tekintettel lenni — még ezeket a lehetőségeket is számba kellett volna vennie és megcáfolnia, mielőtt leírhatta volna „hogy erre a névre vonatkozólag „minden bizonyonnyal Melichnek van igaza“...“